

NİZAMİ GƏNCƏVINİN MİLLİ MƏNSUBİYYƏTİ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, türk, Gəncə, poema, xəmsə, Beynəlxalq Mərkəz

Tam adı şeyx Nizaməddin Əbu Muhəmməd İlyas ibn Yusif ibn Zəki ibn Muəyyad Gəncəvi olan dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə bəxş elədiyi incilərlə (“Xəmsə” poemaları ilə) 885 ildir ki, oxucularını heyran edir. Yaşadığı dövrün tələbinə uyğun olaraq əsərlərini fars dilində yazmağa məcbur olduğundan zaman-zaman onun milli mənsubiyyətini şübhə altına alaraq onu gah fars, gah ərəb şairi kimi təqdim etməyə çalışmışlar. 1249/1833-cü ildə Kəlküttədə nəşr olunan Lütf Əli bəy Azərin “Atəşgədə” əsərində Nizamini guya Qum şəhərində doğulduğu iddia olunur. Hətta Nizamini Gəncə şairlərinin deyil, Qumda yaşamış şairlərin sırasında təfsir edirlər. Lakin bəzi sünnü köçürücülərin qısqançılıqla bu faktı aradan götürdükləri də məlumdur. [11]

Y.N. Marr “1925-26-cı illərdə İran səyahətindən ədəbi təəssüratlar” adlı məruzəsində yazırdı: “Nizami fars şairi deyildir, o Azərbaycan mühitində yaşamış və işləmişdir, onun şeirləri iranlı üçün anlaşılmazdır: Qafqaz üçün ola bilər ki, o dahidir, ancaq İran üçün Nizami dahi deyildir.” [11]

Türkiyəli Nizamişünas Əli Gəncəli “Şair öz əsərlərində xalqın ləyaqətini tərənnüm etmiş, azərbaycanlılıq qürurunu ifadə etmişdir.” [10]

Şair “Sirlər Xəzinəsi” poemasının sonunda doğma Gəncə şəhərinə olan çılğın məhəbbətini belə ifadə edir: “Əgər Gəncə boynuma düyün salmış boyunbağı olmasaydı mən İranın bütün xəzinələrini öz şeirlərimdə fəth edərdim.”

“Xosrov və Şirin” poemasında şairin belə bir beyti var :

Bu ikdiş Nizami qərib haldadır,

Yarı sirkə dadır, yarı bal dadır.

İkdiş metis deməkdir. Atasının azərbaycanlı (bal), anasının isə kürd (sirkə) olduğuna işarə edir.

Şirvanşah I Axsitan Nizamiyə bir məktub göndərərək “Leyli və Məcnun” mövzusunda dastan yazmağı təklif edir:

Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət

Fars, ərəb dilində vur ona zinət.

Türk dili yaramaz şah nəslimizə

Əskiklik gətirər türk dili bizə.

Belə müraciət, Azərbaycan dilinə təhqiramiz münasibət şairi kədərləndirir.

Məlumdur ki, özlərini Kəyan taxt-tacının varisləri kimi göstərməyə cəhd edən Şirvanşahlar türk (Azərbaycan) dilinə həqarətlə baxırdılar. (Mübariz Əlizadə, professor).

Nizami yaratdığı beş kitabda harada gözəllik, kamal, saflıq və başqa əlamətlərdən yazırdısa “Türk” sözünü işlətməmişdir. Klassik dünya ədəbiyyatında olduğu kimi, Nizami də öz milli təəssübünü aydıncasına elan etməkdən vaz keçmiş [3].

Nizami böyük Azərbaycan şairi, Türk oğlu Türkdür. Hindistanlı şair Əmir Xosrov Dəhləvi də Nizami Gəncəvi haqqında bu cür fikir söyləmişdir.

Nizami lüğətində türk – gözəllik, ağılıq, nəciblik rəmzidir:

“Özümə çinliyəm, həbəşəm sənə” [8,298]

Yəni, gözəllik rəmzi olan türk olsam da, sənin qarşında üzü qarayam, həbəşliyəm deyə təfsir olunur.

“Tam əksəyarlı nəqdi Gəncədən ,
Rumi çeşməsiylə parladınca mən” [8, 307].

Yəni, mən Gəncə şəhərində öz yüksək əyyarlı qızıla bənzər poemamı yaradıb onu şaha ithaf etdim.

Bəhramın atası Yəzdgird vəfat edərkən Bəhram Yəməndə Vəzir Münzirin ailəsində yaşayırdı. İranlılar ölüm xəbərini Bəhramdan gizlədir, yaşlı birisini taxta otuzdururlar. Bu xəbər Bəhramın qulağına çatanda o, iranlılardan incimir. Nizami Bəhramın dili ilə iranlıları belə səciyyələndirir:

“Nə qədər it ürəkli olsalar da, tarlada otlayan qoyunlarımdır”.

“Vəfasız olsalar daha yaxşı, qarşımda başı aşağı olarlar” [3].

Bu beytlər bir daha Nizaminin fars deyil, türk olduğunu göstərir.

Bundan başqa Humayunun Bəhram şaha söylədiyi “Xeyir və Şər” nağılında Nizami böyük bir şövqlə kürdün qızını “Türk gözlü gözəl” adlandırır.

Dorəsti yeddinci gecə ağ günbəzdə Bəhram şaha söylədiyi nağılda Xacə bağındaki Çəşmədə çimən gözəllərdən sevib seçdiyi gözəli də Nizami məhəbbətlə “ Çin türkü” adlandırır:

“Çin türkü ləldən inci səpələrkən bu minvalda bir həsbi-hal söylədi”.

“İsgəndərnamə” əsəri Nizaminin sevə-sevə yaratdığı ən mükəmməl əsərdir. Bu poemada şair böyük bir inamla İskəndəri türk adlandırır:

“Yoxsa bir rum papaqlı türk Hindistanda və Çində nə vaxt dövlət qurardı? ”

Bir başqa beytində isə yazır: “ Bir başqa gün bu sultan əzəmətli Türk”

“İqbalnamədə” şahın çağırışına əhəmiyyət verməyib hüzuruna getməyən Sokratı “ Türk davranışlı hünərmən adlandırır.”

Avropalıların Nizami ilə ilk tanışlığı XVII əsrdə “İskəndərnamə” ilə baş tutub. Yeri gəlmişkən təəssüflə demək lazımdır ki, Nizaminin adını türk olduğunu hallandırmaqda xəsislik eyləyən avropalılar Nizaminin adını fars şairləri sırasında çəkir və “Nessem” kimi yazırlar.

“İskəndərnamə” poemasında böyük şair türk kimliyini daha çox vurğulayır. “Daranın İskəndərə yazdığı məktubda” “ Mənim yığma Türklərimin oxuna tuş gəlməyibsənmi” deyir [3].

Hədsiz vətənpərvər olan Nizami bütün dövrlərin ən müdrik sərkərdəsi olan İskəndəri doğma yurdu Azərbaycana gətirir. Ədalətli şah ideyasını tərənnüm edən şair Nüşabəni müdrik bir ölkə başçısı kimi təsvir edir. “Xosrov və Şirin” əsərindən tanıdığımız Məhinbanu surətinin davamı olan Nüşabənin müdrikliyi İskəndəri onun qapısına elçi gəlməyə vadar edir. Dahi şair şüurlu surətdə bu epizodda tarixi anaxronizmə yol verir.

Nüşabə qonağı İskəndərin qabağına üstüörtülü nimçədə daş-qaş verir və İskəndəri inandırır ki, var-dövlət uğrunda çarpışmaq, vuruşmaq faydasız bir işdir.

Əvvəlki poemalarından fərqli olaraq “İskəndərnamə”də şair doğma vətəni Azərbaycana olan sevgisini daha sevgin və qabarıq şəkildə tərənnüm edir.

Biz bunu qədim Azərbaycan şəhəri Bərdənin təbiət lövhələrinin təsvirində görürük. Vaxtilə Bərdə elm və təhsil ocağı kimi də məşhur olmuşdur. Şair bu müqəddəs hissələri Gəncə haqqında da söyləyir. Doğma yurdu Gəncəyə qırılmaz tellərlə bağlı olduğunu hər cəhəddə ifadə edir.

Nizami fəxrlə deyir ki, onun müqəddəs sirlərlə dolu şeirlərini Buxaraya belə aparsalar, Gəncə torpağında yarandığını, yetişdiyini zövq əhli aydınca bilər:

Mənim gizli mənalaramı aşkar aparırlar,

Buxaraya da aparsalar, onlar Gəncəninindir [6].

Şair öz əsərlərində sevimli xalqını digər xalqların – iran, ərəb, slavyan, gürcü, Çin, Hindistan və Dağıstan xalqlarının tarixi keçmişi, müasir həyatı və adət-ənənələri ilə yaxından tanış edir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev 2011-ci ildə Beynəlxalq Nizami Gəncəvi Mərkəzinin yaradılması haqqında sərəncam imzalamışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 dekabr 2011-ci il Sərəncamına əsasən dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 870 illik yubiley tədbirləri çərçivəsində 30 sentyabr 2012-ci il tarixində şairin vətəni Gəncə şəhərində keçirilmiş xüsusi toplantıda təsis edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin dəstəyi ilə fəaliyyətini davam etdirən qeyri-hökumət təşkilatı olaraq ətrafında müxtəlif xarici ölkələrin keçmiş dövlət və hökumət başçıları və nüfuzlu beynəlxalq ekspertləri birləşdirir. Mərkəz Bakı şəhərində yerləşir. Ali idarəetmə orqanı dünyanın nüfuzlu ictimai və siyasi xadimlərindən ibarət İdarə Heyətidir. İdarə Heyəti 20 nəfər üzvdən ibarətdir. Mərkəzin Avropa qitəsindən 25 ölkədən 53, Amerika qitəsindən 2 ölkədən 6, Asiya qitəsindən 12 ölkədən 15, Afrika qitəsindən 4 ölkədən 5 görkəmli üzvləri vardır. (ümumilikdə 79 üzvlər). Mərkəzin həmsədrləri Latviya Respublikasının sabiq prezidenti (1999–2007) xanım Vayra Vike-Freyberqa, Dünya Bankının sabiq vitse-prezidenti (1992–2000) Dr.İsmayıl Seragəldin, Baş icraçı direktoru Elnur Əliyev, Baş katibi Rövşən Muradovdur. 2012-ci ildə isə şairin doğma vətəni Gəncədə bu forum təsis edilmişdir. İndiyə qədər Mərkəzin yeddi (7) dəfə Bakı forumu keçirilmişdir. [1]

Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin əsas məqsədi dünyada sülh, dinc birgəyaşayış, ədalətin bərqərar olunması naminə həyata keçirilən qlobal tədbirlərə, həmçinin fəaliyyətlərə töhfə verməkdir. Eyni zamanda Azərbaycan elm və mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi, dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin irsinin araşdırılması, dünyada təbliği, eləcə də dialoq, tolerantlıq, qarşılıqlı anlaşma və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviq edilməsidir. Həmçinin Nizami Gəncəvinin ədəbi irsinin araşdırılması və təbliği məqsədilə nüfuzlu yerli və xarici alimlərdən ibarət alimlər şəbəkəsi formalaşdırılmışdır. Mərkəz qarşıda qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ətrafında nüfuzlu sabiq dövlət və hökumət başçılarını, həmçinin beynəlxalq ekspertləri birləşdirir. Mərkəz yarandığı gündən bəri Nizami irsinin öyrənilməsi, o cümlədən dahi şairin milli kimliyi sahəsində öz dəyərli töhfələrini vermişdir.

Nizami Gəncəvinin müasir dünyaya heç bir şübhə doğurmadan azərbaycanlı olduğunu bəyan edən Azərbaycan dövləti olmuşdur.

Dahi şairin 800 illik yubileyi münasibətilə şairin bütün əsərləri tərcümə edilərək həm Azərbaycan dilində, həm də orijinalda –fars dilində nəşr edildi. Bununlayanaşı Nizami irsinin tədqiqatçılarının əsərləri də həm Azərbaycanda, həm də bütün müttəfiq respublikalarda, o cümlədən Moskvada nəşr edildi. Burada böyük şərqşünas alim, SSRİ Elmlər Akademiyasının akademiki Yevgeni Eduardoviç Bertelsi qeyd etməmək olmaz. Nizamişünas alimlərdən ilk dəfə akademik Y.E.Bertels Nizami Gəncəvinin azərbaycanlı olmasını, bütün dünyaya, o cümlədən oriyentalist dünyasına bəyan elədi. Və xüsusi olaraq qeyd edirki, “poeziyasına əhəmiyyətli töhvə verən Nizami Gəncəvi dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiridir.” Onun vətəni Gəncə şəhəridir.

Qabaqcıl Avropa ölkələri -oriyentalistlər öz ölkələrində Nizamini İran poeziyasının bir nümayəndəsi hesab edirdilər.

Şairin 800 illik yubileyi Böyük Vətən müharibəsi səbəbindən yalnız 1947-ci ildə (istənilən səviyyədə yox) keçirildi.

1987-ci ildə şairin 840 illik yubileyi lazımi səviyyədə keçirilə bildi. O vaxt Azərbaycana rəhbərlik edən ümumilli lider Heydər Əliyevin nüfuzu sayəsində yubiley tədbirləri Azərbaycanın və SSRİ-nin bütün paytaxt və böyük şəhərlərində olduqca təmtəraqlı şəkildə baş tutdu. Şairin əsərləri tənqidi mətnlərlə yenidən çap edildi. Yeni-yeni tədqiqat əsərləri

meydana gəldi. Bütün bu yubiley tədbirləri Nizami şöhrətini qısqançlıqla qəbul edən xalqları susmağa və dahi şairimizi azərbaycanlı kimi qəbul etməyə vadar elədi. Xain millətlər yatmır və zaman zaman Nizami şöhrətinə, milli kimliyinə kölgə salmağa cəhdlər edirlər.

Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin yaradılması, həmçinin 2021-ci ilin Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Nizami irsinə layiqli töhfəsidir.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq irsi əsrlərdən bəri Şərqlin misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır.

Nizami Gəncəvi ömrü boyu dövrün mühüm mədəniyyət mərkəzlərindən olan qədim Azərbaycan şəhəri Gəncədə yaşayıb yaradaraq, Yaxın və Orta Şərq fəlsəfi-ictimai və bədii-estetik düşüncə tarixini zənginləşdirən ecazkar söz sənəti incilərini də məhz burada ərsəyə gətirmişdir. Nizami Gəncəvinin geniş şöhrət tapmış “Xəmsə”si dünya poetik-fəlsəfi fikrinin zirvəsində dayanır. Mütəfəkkir şair çox sayda davamçılarından ibarət böyük bir ədəbi məktəbin bünövrəsini qoymuşdur. Nizaminin ən məşhur kitabxana və muzeyləri bəzəyən əsərləri Şərq miniatür sənətinin inkişafına da təkan vermişdir.

Nizami dühası hər zaman dünya şərqşünaslığının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkəmizdə Nizami sənətinin öyrənilməsi və tanındılması sahəsində xeyli iş görülmüş, əsərlərinin nizamişünaslıqda yüksək qiymətləndirilən elmi-tənqidi mətni hazırlanmış, kitabları nəfis tərtibatda və kütləvi tirajla nəşr edilmişdir. Nizaminin ədəbiyyatda və incəsənətdə yaddaqalan obrazı yaradılmışdır. Mütəfəkkir şairin doğma şəhəri Gəncədə məqbərəsi, Bakıda, Sankt-Peterburqda və Romada heykəlləri ucaldılmışdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutu və Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi Nizami Gəncəvinin adını daşıyır. Böyük Britaniyanın Oksford Universitetinin Nizami Gəncəvi Mərkəzi uğurla fəaliyyət göstərir.

Nizami Gəncəvinin yubileyləri ölkəmizdə hər zaman təntənə ilə keçirilmişdir. Dahi şairin 800 illik yubileyi onun irsinin tədqiqi və təbliğində əsaslı dönüş yaratmışdır. Azərbaycanın klassik ədəbi-mədəni irsinə həmişə milli təəssübkeşlik və vətənpərvərlik mövqeyindən yanaşan ümummillə lider Heydər Əliyev Nizami irsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1979-cu ildə qəbul olunmuş “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəşrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar Nizami yaradıcılığının tədqiqi və təbliği üçün yeni perspektivlər açmışdır. Ölməz sənətkarın 1981-ci ildə Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü və iştirakı ilə keçirilən 840 illik yubiley mərasimləri ölkənin mədəni həyatının əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. 2011-ci ildə Nizami Gəncəvinin 870 illiyi dövlət səviyyəsində silsilə tədbirlərlə geniş qeyd edilmişdir.

2021-ci ildə dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, qüdrətli söz və fikir ustasının insanları daim əxlaqi kamilliyə çağıran və yüksək mənəvi keyfiyyətlər aşılaman zəngin yaradıcılığının bəşər mədəniyyətinin nailiyyəti kimi müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq 2021-ci il Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilməsi ilə bağlı sərəncam imzalamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. (<https://nizamiganjavi.az/nizami-ganjavi-international-center/>)
2. (<https://president.az/az/articles/view/49904>)

3. Abbasəli Əhmədov. Türkünstan qəzeti. N: 31-35 (815-819) Nizaminin milli kimliyi və zatani.
4. Xəlil Yusifov "Nizaminin Lirikası". Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1968.
5. Nizami Gəncəvi "Xosrov və Şirin". Bakı, 1982.
6. Nizami Gəncəvi "İsgəndərnamə". Bakı, 1982.
7. Nizami Gəncəvi "Leyli və Məcnun". Bakı, 1982.
8. Nizami Gəncəvi "Yeddi gözəl". Bakı, 1983.
9. Nizami Gəncəvi, "İsgəndərnamə, Şərəfnamə". Azərbaycan SSR Milli Elmlər Akademiyası, Bakı, 1964.
10. Rüstəm Əliyev "Nizami" Qısa Biblioqrafik Məlumat. Bakı, Yazıçı, 1982.
11. Rüstəm Əliyev, "Nizami" Qısa biblioqrafik məlumat. Bakı, Yazıçı, 1982.
12. Крымский, "Низами и его современники". Баку, 1981.
13. Низами Гянджеви, Отрывки из Поэм. Составил Г.Араслы. Азербайджанское Издательство Детской и Юношеской Литературы, Баку, 1954.
14. Низами, Пять Поэм. Государственное Издательство Художественной Литературы, Москва, 1946.
15. "Низами" Сборник статей. Баку, 1940.

Чимназ ВАЛИЕВА

НАЦИОНАЛЬНОСТЬ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: Низами Гянджави, турк, Гянджа, поэма, хамса, Международный Центр

Гениальный азербайджанский поэт Низами Гянджави, полное имя которого - Шейх Низамеддин Абу Мухаммед Ильяс ибн Юсуф ибн Заки ибн Муайяд Гянджави, на протяжении 885 лет впечатляет своих читателей жемчужинами, которые он подарил сокровищнице мировой литературы (стихи «Хамса»). Поскольку он был вынужден писать свои произведения на персидском языке в соответствии с требованиями того времени, в котором он жил, его национальность иногда подвергали сомнению и пытались представить его как персидского или арабского поэта. Низами использовал слово «тюрк» везде, где писал о красоте, совершенстве, чистоте и других признаках в своих пяти книгах. Именно Азербайджанское государство заявило современному миру о том, что Низами Гянджави без всякого сомнения является азербайджанцем.

Chimnaz VALIYEVA

THE NATIONALITY OF NIZAMI GANJAVI SUMMARY

Key words: Nizami Ganjavi, turkish, Ganja, poem, Khamsa, International Center

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, whose full name is Sheikh Nizameddin Abu Muhammad Ilyas ibn Yusif ibn Zaki ibn Muayyad Ganjavi, has been fascinating his readers

for 885 years with the pearls that he has given to the treasury of world literature (his poems “Khamasa”). Since he was forced to write his works in Persian in accordance with the requirements of the time he lived in, from time to time his nationality was questioned, sometimes trying to present him as a Persian or an Arabic poet. In the five books he created, wherever Nizami wrote about beauty, perfection, purity and other characteristics, he used the word “Turk”. It was the Azerbaijani state that declared to the modern world that Nizami Ganjavi was an Azerbaijani without any doubt.

Daxil oldu: 10.12.2024-cü il